

Аналізуючи перебіг процесу перебудови та активність дій широких мас, слід врахувати, що це зумовило необхідність змін в існуючій системі національно-державних відносин. Здійснювались кроки по оздоровленню суспільно-економічного і політичного життя, робилися спроби усунути найбільш кричущі прояви соціальної несправедливості, ганебні наслідки політики минулих десятиліть.

Актуальність обраної теми обумовлена тим, що Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. В Конституції України із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 8 Грудня 2004 року (Стаття 11) вказується, що – „держава сприяє консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин” [1].

Автор даної статті поставив за мету дослідити історію етнічних німців в 70–80 роки. В Україні, як і в інших республіках колишнього Радянського союзу, розгорнувся національно-визвольний рух. Він став базою для піднесення етнічної самосвідомості німців. Процеси гласності дозволили відкрити багато „білих плям” в історії як українців, так і інших народів, що населяли республіку, сприяли більш вільному доступу до джерел інформації.

У доробку української історіографії є багато праць, які присвячені різним сюжетам українських німців у даний період. Для нас особливий інтерес представляють наукові дослідження І. Кулинича, Н. Кривця, С. Бобилевої, О. Калакури, О. Рафальського, та ін. [2]. Проте, більшість цих праць присвячені загальним проблемам історії німецьких поселенців в Україні і лише частково висвітлюють даний аспект.

Ще у 70-і рр. радянські німці особливо гостро стали відчувати на собі ідеологічний тиск з боку держави. Причиною цього служило прагнення багатьох із них налагодити контакти з родичами за кордоном, а то й полишити межі СРСР. Державні органи пильно стежили за настроями в німецькому середовищі й вишукували запобіжні засоби, часом навіть і правового характеру: ускладнювалась процедура оформлення закордонних паспортів та віз, накладалися різного роду обмеження на виїзд з країни. При виконкомках Рад депутатів трудящих були створені спеціальні комісії з інтернаціонального виховання, які ретельно розглядали мотиви від’їзду за кордон та ухвалювали своє рішення з цього приводу. Найчастіше воно було негативним.

У Західній Німеччині питання громадянських свобод в СРСР, порушення прав німецького етносу з року в рік набували все більшого резонансу. Їм присвячувались парламентські слухання, виступи відомих політиків і громадських діячів. Проте ці акції мало допомагали радянським німцям, хіба що давали деяку моральну підтримку.

Під тиском цих подій державне керівництво змушене було розпочати роботу над проектом створення в Казахстані німецької автономної області. З цією метою була сформована спеціальна комісія ЦК КПРС, яка і внесла на розгляд вищих органів влади свої пропозиції. Німецьку автономію пропонувалося „утворити на території п’яти районів, що входять до складу Карагандинської, Кокчетавської, Павлодарської і Ціліноградської областей, з центром у місті Єрментау”. Зазначалося, що створення області саме в цьому регіоні дозволить „більш повно використати наявні резерви для розвитку економіки північної частини Казахстану і особливо сільського господарства” [3]. На підставі цих рекомендацій було розроблено Положення про порядок утворення німецької автономної області, а в квітні – травні 1979 р. прийнято відповідні укази Президій Верховних Рад СРСР та Казахстанської республіки, а також постанову Політбюро ЦК КПРС.

Рішення було негативно сприйняте корінними жителями тих районів, що мали увійти до складу німецької області. У червні 1979 р. у Цілінограді й Кокчетаві пройшли акції протесту казахського населення. На них лунали заклики: „Не відамо землю батьків фашистам!”, „Вислати всіх німців до Сибіру!”

Ці події викликали занепокоєння німців: вони не бажали загострювати стосунки з іншими етносами. Крім того, прийняте державою рішення і для них не було оптимальним. Як зазначається у спогадах сучасників, створення автономії в Північному Казахстані навічно закріпило б значну частину німців у цьому віддаленому регіоні й унеможливило повернення їх на Волгу, а переважання тут іноетнічного населення суттєво ускладнило б процес німецького національного відродження. До того ж у компетентних органів з’являвся додатковий аргумент для заборони виїзду до Німеччини. Тому німецька громадськість відразу розгорнула рух за відродження республіки на Волзі. Проводився збір підписів, у тому числі й серед німців України, з вимогою до вищих органів влади, велась відповідна агітація.

Ці події кінця 70-х рр. ретельно приховувались державною владою. З одного боку, вона прагнула уникнути міжнародного тиску, з іншого, потрібно було маскувати недоліки внутрішньої політики.

На середину 80-х рр. радянські німці були розпоршені по всьому Союзу. Дані про чисельність етносу, місце проживання і т. п. до офіційної статистики не потрапляли. Перепис населення 1959 р. про існування німців у СРСР не повідомляв. Уперше в історії всесоюзних переписів про них було згадано лише в 1979 р. Та й тоді інформація була вкрай скупою: вказувалась лише загальна чисельність, частково зайнятість, але про розселення мова не йшла. З партійних документів відомо, що на кінець 70-х рр. 46 % (900 тис.) радянських німців проживали в Казахстані. З них 15 % – це нащадки тих, хто переїхав сюди під час Століпінської реформи або в перші десятиліття радянської влади з Поволжя, України та Північного Кавказу. Решта – жителі ліквідованої Республіки Поволжя; депортанти, виселені під час Другої світової війни; репатріанти з числа тих, хто мав німецьке підданство [4]. Значну частину їх становили вихідці з українських земель.

Як підкреслюють дослідники В.Бауер і Т.Ларіонова, особливістю етнополітики керівництва, очолюваного М. Горбачовим, було те, що „укази, постанови і закони стали продовженням прийнятих ще тридцять

років тому. Вони не стосувалися прямо долі потерпілих національних спільнот, їхній всеохоплюючий характер був важливим для того, щоб створити основу для ліквідації самих причин таких історичних явищ, як репресії та депортації. Водночас... керівництву СРСР було вельми вигідно трактувати реабілітацію як акт вибачення перед конкретною особою. Поновлення в правах у персональному порядку не передбачало повернення того, чого очікували народи – території і державності” [5].

Визвольний рух республік викликав загострення національної самосвідомості етносів, що населяли СРСР, у тому числі й німців. Цим обставинам сприяли також вимоги сил національно-патріотичного спрямування відновити у правах депортовані народи. Досить згадати виступи на їх підтримку відомого правозахисника, академіка А. Сахарова у Верховній Раді СРСР.

У 1988 – 1989 рр. делегації німців кілька разів зустрічалися з високими державними посадовцями: Головою Ради Національностей Президії Верховної Ради СРСР, представниками ідеологічної комісії ЦК КПРС. У липні 1989 р. при Раді Національностей Верховної Ради СРСР була створена Комісія з проблем радянських німців. Її очолив народний депутат Г. Кисельов. До складу комісії увійшли представники німецької громадськості – Г. Гроут, Б. Раушенбах, Г. Штойк. Перед комісією стояло завдання вивчити весь комплекс проблем, породжених прийнятим у серпні 1941 р. актом про виселення радянських німців з місць проживання, у першу чергу з районів Поволжя, коли фактично була ліквідована німецька автономна республіка, та виробити рекомендації щодо їх вирішення. Комісія визнала за необхідне: 1) прийняти декларацію Верховної Ради СРСР про повну реабілітацію репресованих німців; 2) домогтися від уряду визнання для них статусу трудармійців; 3) створити Державну комісію для розробки перспективної Комплексної програми відновлення автономії; 4) у місцях компактного проживання німців утворити національні райони і сільські ради; 5) створити в Поволжі сприятливу для німців суспільну атмосферу [6]. 28 листопада 1989 р. ці рекомендації були схвалені постановою Верховної Ради СРСР „Про висновки і пропозиції комісії з проблем радянських німців і кримськотатарського народу”.

Діяльність комісії, окрім роботи над зазначеними питаннями, полягала також в ознайомленні з умовами проживання німців у різних регіонах держави, у тому числі в Україні, та з роботою партійних і керівних органів підприємств, установ, організацій по задоволенню потреб німецького населення. Контроль за діяльністю названої комісії здійснювала Комісія Ради Національностей з національної політики і міжнаціональних відносин.

Слід зауважити, що саме в цей час центр розв’язання національних проблем перемістився з керівних партійних інстанцій до вищого законодавчого органу держави – Верховної Ради СРСР. Саме цей орган в умовах перебудови прийняв Декларацію „Про визнання незаконними і злочинними репресивних актів проти народів, що зазнали насильницького переселення, та забезпечення їхніх прав”. У документі проголошувалося, що „Верховна Рада СРСР засуджує практику насильницького переселення цілих народів як найтяжчий злочин, що є порушенням основ міжнародного права..., та гарантує, що порушення прав людини на державному рівні більше ніколи не повториться...” [7].

Цим документом було дано політичну, правову і моральну оцінку політики тоталітарної держави щодо радянських німців. 21 грудня 1989 р. Рада Міністрів СРСР утворила Комісію з організації виконання Постанови Верховної Ради СРСР „Про висновки і пропозиції комісії з проблем радянських німців і кримськотатарського народу”. Вона дала доручення урядам республік, де проживали названі етноси, організувати відповідні комісії для відновлення прав цих народів. Ставилося також завдання розгорнути цілеспрямовану роботу по формуванню в районах переселення німців сприятливої суспільної атмосфери, яка б сприяла створенню нормальних умов для спільного проживання громадян різних національностей та виключала конфліктні ситуації [8].

Для координації діяльності республіканських органів 29 січня 1990 р. була сформована Державна комісія з проблем радянських німців. У коло її основних завдань входила розробка Державної програми переселення на добровільних засадах німців у місця традиційного проживання та реалізація цієї програми після її затвердження. Протоколи засідань Держкомісії за 1990 р. засвідчують, що нею розглядалося багато актуальних питань, зокрема, про розширення випуску друкованих засобів масової інформації німецькою мовою, та ін., аналізувався місцевий досвід у вирішенні проблем німецької спільноти. Комісія схвалила ідею підготовки і проведення Першого з’їзду радянських німців. Але практичні результати її діяльності були обмеженими, жодного разу не розглядалося питання про виконання доручень цього органу.

Згадана комісія намагалася проводити роботу і навколо висунутої німцями вимоги відновлення автономії. Проте на кінець 80-х рр. партійно-державне керівництво СРСР все рішучіше відкидало ідею організації нових етнополітичних утворень, вбачаючи у цьому провокацію відцентрових процесів, спрямованих на розпад Союзу. Опіралися цій вимозі і деякі державні керівники. Як зазначають у спогадах члени німецької делегації, під час зустрічі з Головою Президії Верховної Ради СРСР А. Лук’яновим та прем’єр-міністром СРСР В. Павловим делегатам було заявлено навіть, що ідея республіки німців розроблена військовими колами Заходу і відновлення автономії – не що інше як тонко прорахована військова диверсія. Та ким чином, реалізація цієї головної вимоги німецької спільноти відсувалася все далі, виглядала все менш реальною.

Особливістю національного руху німців кінця 80-х рр. стало його більш чітке організаційне оформлення. У березні 1989 р. відбулася установча конференція Всесоюзного громадсько-політичного і культурно-освітнього товариства радянських німців „Відродження”. Підготовкою її опікувався Координаційний комітет з числа представників німецької громадськості, делегованих до вищого державного керівництва у Москві. На чолі групи стояли: Г. Ворсбехер, редактор альманаху „Хайматліхе Вайтен”, Г. Гроут – канди-

дат біологічних наук з Бердянська, Ю. Гаар – доцент одного з вузів Саратова. Конференція проходила в залі Політехнічного музею у Москві. В її роботі взяли участь 135 делегатів.

Утворення товариства відразу виявило, що радянські німці є етносом неконсолідованим, з різними, навіть полярними поглядами на шляхи свого національного розвитку та відновлення автономії. Активний учасник організації товариства В. Крігер на сторінках газети „Нойес Лубен” писав: „Сепаратизм і роздробленість продовжують цвісти, я б сказав, пишним цвітом... Одні, виступаючи зі сторінок преси, ледь не божаться, що їм не потрібна автономія, що вони і так почувуються добре. Другі на словах виступають за державність й одночасно повторюють, що вони самі „туди” не пойдуть. Треті..., відірвані від реальності, висуюють найхимерніші варіанти географічного розташування майбутньої автономії то в Казахстані, то в Алтайському краї, то на стиках Павлодарської області і Новосибірської” [9].

Не було єдності і серед членів президії Координаційного центру „Відродження”, до якого увійшли 32 чоловіки. Через кілька місяців існування товариства розгорнулася міжособистісна боротьба голови президії Г. Гроута і співголови Г. Вормсбехера. Перший очолив радикальну групу, другий став лідером поміркованих сил німецького руху.

Конференції товариства 1990 р. проходили в атмосфері протистояння, взаємних випадів і образ. Між тим на них розглядалися важливі питання: проекти указів та постанов, що стосувалися радянських німців і мали, за задумом авторів, бути прийнятими вищими державними органами СРСР; форми і методи співпраці з органами влади; варіанти конституційного устрою майбутньої автономної республіки тощо. Однак розкол у керівництві та мітинговість у настроях більшості членів „Відродження” істотно послаблювали результативність цієї роботи.

За таких обставин виникла ідея створення офіційного органу, який би репрезентував і відстоював інтереси радянських німців на вищому державному рівні. Ця пропозиція була висунута поміркованим крилом руху і підтримана Державною комісією з проблем радянських німців та Комісією з національної політики і міжнародних відносин Ради Національностей Верховної Ради СРСР, адже державні органи прагнули контролювати процес самоорганізації німецької спільноти. Був створений Організаційний комітет з підготовки і проведення З’їзду радянських німців, який очолив академік Б. Раушенбах.

Радикалісти, керовані Г. Гроутом, відразу заявили, що не поділяють ідеї Оргкомітету, і оголосили про свою опозиційність. Вони були переконані, що необхідно дистанціюватися від державних і партійних органів, спиратися на власні сили й місцеві ланки, діяльність яких слід активізувати гаслами та ультимативними вимогами. Філософія дій іншої течії полягала у схильності до угодовства з наявними структурами влади, які мали відіграти вирішальну роль у підготовці з’їзду та впливати на результати його роботи. У той же час обидва крила усвідомлювали необхідність проведення форуму і розробляли свої плани організаційних заходів по підготовці з’їзду та проекти його рішень. Так, очолюване Г. Гроутом правління „Відродження” головним завданням з’їзду вважало прийняття Декларації про відновлення конституційно не ліквідованої автономної республіки німців Поволжя в її кордонах, з одночасним проголошенням основоположних принципів політичної, соціально-економічної і культурної організації цього суб’єкта Російської Федерації та створенням керівного органу, який пропонувалося назвати Тимчасова Рада Німецької Автономії Союзу Радянських Республік.

Аналогічна діяльність, але під контролем державних органів, проводив і оргкомітет на чолі з Б. Раушенбахом. Між однією й другою групою організаторів точилося багато суперечок навколо питань, якими мають бути рішення з’їзду, яких форм державності слід домогтися в кінцевому підсумку. Лідери поміркованих (Г. Вормсбехер, Б. Раушенбах) усвідомлювали, що керівництво СРСР умисно зволікає з вирішенням питання про автономію німців, оскільки боїться спровокувати нові відцентрові тенденції у республіках. Радикалісти ж, не поступаючись своїм розумінням порядності в політиці, намагалися навіть за таких умов „вибити” право на незалежність.

Обрання делегатів з’їзду проходило в атмосфері запеклої боротьби. Воно відбувалося на республіканському, обласному та районному рівнях. Склад делегації формувалася і в Україні. Запорізька обласна конференція німців обрала на з’їзд одного з лідерів німецького національного руху – Г. Гроута. Загалом у республіці було обрано близько 100 делегатів.

Переговори з питання, хто має стати лідером національного руху та очолити керівні органи, що будуть сформовані з’їздом, завершилися провалом. Претендентів на роль майбутніх „вождів” виявилося надто багато.

На кінець лютого стало очевидним, що з’їзд залишається політично не підготовленим: відсутня тверда, чітко окреслена позиція державних органів щодо майбутнього німців, а самі ініціатори з’їзду, використовуючи подвійні підходи, так і не змогли розв’язати основні питання його підготовки. Зважаючи на ці обставини, державні органи внесли пропозицію про перенесення дати проведення з’їзду. Державна комісія з проблем радянських німців направила до Оргкомітету телеграму такого змісту: „У зв’язку з незавершеністю розгляду у Верховній Раді СРСР Закону про реабілітацію репресованих народів СРСР та інших правових актів, необхідних для практичної роботи по відновленню прав німців СРСР, а також з урахуванням майбутнього Всесоюзного референдуму 17 березня ц. р., на рівні керівництва країни визнано доцільним перенести З’їзд німців СРСР. Прошу сприяти в оперативному повідомленні делегатів з’їзду. Про дату проведення буде проінформовано додатково” [10].

Радикалісти Г. Гроута відразу відкинули цей намір. Вони заявили, що з’їзд має відбутися за будь-яких обставин, і розпочали безпосередні приготування до нього. Зібрання відкрилося 12 березня 1991 р. у Палаці культури ім. В. І. Леніна в Москві. Було вирішено розглядати його як перший етап роботи Всесоюзного з’їзду німців. Присутніми були 505 делегатів, головував Г. Гроут [11]. Представників поміркованого крила

на з'їзді не само, що ще яскравіше виявило глибину розколу як у русі, так і в усій структурі німецької національної несамоорганізації.

З'їзд прийняв декларацію, у якій відзначалося, що „антиконституційні акти, в результаті яких АРСР НП перестала існувати, не чинні з моменту їх прийняття; республіка продовжує існувати де-юре, її необхідно терміново відновити де-факто. АРСР німців Поволжя була і буде невід'ємною частиною Росії, політичним, національним і культурним центром усіх німців СРСР” [12]. Була сформована Тимчасова Рада та затверджене положення про неї. До органу увійшли 50 представників. Головою Ради обрано Г. Гроута, заступниками – Г. Вольтера, В. Дізendorфа, О. Шмідта.

З'їзд ухвалив кілька резолюцій, зокрема про статус трудармійців. Остання містила звернення до Президента СРСР і Верховної Ради СРСР з вимогою не пізніше 1 травня 1991 р. визначити статус трудармійців та встановити для них пільги на рівні учасників Великої Вітчизняної війни. Було прийнято також чимало звернень, листів і заяв на адресу різних державних органів та міжнародних інституцій. У зверненні до народу й уряду Німеччини містилося прохання підтримати німців СРСР у їхньому прагненні повернути свою державність.

Делегати направили листа Голові Кабінету Міністрів СРСР В. Павлову, у якому вимагали: 1) усі питання, що стосуються розв'язання проблем німців, повинні вирішуватися з'їздом; 2) притягнути до відповідальності осіб, що наполягали на перенесенні з'їзду; 3) реформувати Державну комісію з проблем радянських німців і Оргкомітет по підготовці з'їзду [13].

Після з'їздівський період у німецькому національному русі засвідчив неефективність прийнятих рішень. Тимчасова Рада виявилась бездіяльною, не спромоглася стати знаряддям відродження державності. На думку В. Бауера і Т. Іларіонової, з'їзд для німецьких активістів став генеральною репетицією. Він визначив усі теми, по яких велися дискусії, висвітлив особистості лідерів, їхній потенціал і політичні наміри. Але він не розв'язав кардинального завдання – не консолідував політично німецький національний рух.

Навесні 1991 р. помірковане крило руху, не поділяючи рішень радикалів, активізувало свої пошуки діалогу з владою. Було проведено величезне листування з високими посадовцями в ЦК, уряді, Верховній Раді СРСР, багато зустрічей, у тому числі з відповідальними працівниками адміністрації Президента СРСР М. Горбачова.

7 травня 1991 р. відбулася зустріч Президента з делегацією німців, яку очолював голова Оргкомітету Б. Раушенбах. Центральною темою переговорів стало відновлення німецької автономії. Ішлося також про упередження виїзду німців до ФРН та антинімецького руху в регіоні, де мала відроджуватися республіка. М. Горбачов, усвідомлюючи всю складність внутрішньополітичної ситуації в СРСР, був налаштований рішуче. Підбиваючи підсумок зустрічі, він висловився так: „Цей драматичний етап в історії радянських німців дійсно потрібно завершити”. Він підтримав ідею створення Комітету з проблем радянських німців при Кабінеті Міністрів СРСР, який би проводив єдину державну політику щодо німецької спільноти.

10 травня 1991 р. Г. Гроут, виступаючи на Четвертій всесоюзній конференції „Відродження”, засудив дії поміркованого крила і заявив, що у держави відсутня концепція національного розвитку, а тому керівництво намагається заглушити проблеми, не розв'язуючи їх.

Тим часом Оргкомітет наполегливо нарощував співробітництво з урядом. Йому вдалося добитися підписання 21 червня 1991 р. Президентом СРСР Указу „Про нагородження медаллю „За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.” громадян СРСР, мобілізованих у робітничі колонії» [14]. Це було офіційним визнанням державою внеску трудармійців у перемогу над фашизмом.

Навесні – влітку 1991 р. у рамках німецького національного руху почали виникати громадські організації, які ставили просвітницькі цілі й декларували свою аполітичність. Здебільшого вони утворювались на платформі „Відродження” або Оргкомітету.

29 – 30 червня 1991 р. у Москві відбулася установча конференція Союзу німців СРСР. Було очевидним, що появи нової структури сприяли представники поміркованого крила. Декларуючи просвітницькі цілі Союзу, організатори заявляли, що його головне завдання – сприяти розв'язанню проблем німецького народу з урахуванням інтересів держави. До керівного органу – Ради було обрано 30 представників. Головою став П. Фальк, а його заступниками – В. Бауер, І. Шрейдер, Ю. Гаар.

Слід зазначити, що Союз став першою громадською організацією німців, офіційно зареєстрованою у державних органах юстиції. Рада Союзу заявила про тісну співпрацю з Комітетом з проблем радянських німців, що був утворений при Кабінеті Міністрів СРСР. До його складу увійшли відомі діячі німецької культури, церкви [15]. Виникали також організації, які намагалися поєднувати громадську і комерційну діяльність. На середину 1991 р. таких було вже близько десяти.

В умовах все більшої розпорошеності національного руху почала знову культивуватися ідея проведення з'їзду. 15 липня 1991 р. десять Надзвичайних і Повноважних представників німців СРСР звернулися до голови Оргкомітету Б. Раушенбаха з проханням провести форум 23 – 28 серпня, коли виповниться п'ятдесят років від початку насильницького виселення німців з республіки Поволжя.

Проте загострення соціально-економічної ситуації в СРСР, криваві зіткнення на етнічній основі у різних регіонах держави відволікали більшість німців від проблем національного руху. Усе більше їх бачило своє майбутнє в еміграції на Захід. За офіційними даними, лише протягом 1990 р. із СРСР на постійне проживання до Німеччини виїхало 147 950 німців [16]. Унаслідок цього рух втрачав підтримку знизу, стимулювався виключно заходами, організованими верхівкою. Лідери ж як поміркованого, так і радикального крила намагалися тактикою протистояння один одному одержати якомога більше політичних дивідендів та зайняти найвищі сходинки у майбутніх легітимних органах німецької громадсько-політичної самоор-

ганізації.

Розпад Радянського Союзу в серпні 1991 р. фактично підірвав національний рух німців. Хоча і незначні, але певні паростки консолідації етносу були зруйновані. Доля німців колишнього СРСР залежала тепер від урядів держав, що утворилися на пострадянському просторі, у тому числі України.

Протягом 1991 – 1993 рр. лідери руху здійснили кілька спроб утворити об'єднану силу для німців, розмежованих тепер ще й державними кордонами. Було проведено три з'їзди німців колишнього СРСР (18 – 20 жовтня 1991 р., 20 – 22 березня 1992 р., 26 – 28 лютого 1993 р.). Усі три форуми готувалися в атмосфері напруженої боротьби між організаторами навколо ідейних питань, складу делегатів тощо. Усі з'їзди обговорювали проблему майбутнього німців, створювали різні органи, що мали опікуватися цим. Так, наприклад, I з'їзд утворив виконавчий орган – „Раду з реабілітації німців СРСР”. У кінці грудня 1991 р. вона стала називатися міждержавною. Проте поступово незалежні держави приступили до формування власних основ етнонаціональної політики, а отже, і самостійного розв'язання етнічних проблем. Наддержавні структури за таких умов ставали непотрібними. Це розуміли і багато активних учасників німецького національного руху.

31 грудня 1991 р. Президент України Л. Кравчук підписав два укази: „Про порядок зміни громадянами України національності” та „Про порядок зміни громадянами України прізвищ, імен та по батькові”. Ці документи дозволили німцям – громадянам України змінювати прізвища за своїм бажанням, а також відкрили можливість для повернення раніше депортованих німців у місце колишнього проживання і створення ними компактних поселень.

Таким чином, 70 – 80-і рр. ХХ століття були в історії радянських німців періодом боротьби за свої політичні і національні права. Він вилився у масовий рух, який мав у своєму розвитку спади та піднесення. Були створені органи етнополітичної самоорганізації, проте вони діяли не узгоджено, лідерам була властива надмірна амбіційність, боротьба за владу, максималізм, нездатність консолідуватися навколо головної мети – відродження автономії. Держава, не маючи ефективної національної політики, часто уникала розв'язання етнонаціональних проблем, заганяла їх у глухий кут. Це й послужило одним з детонаторів, що спричинив розвал імперії.

Джерела та література

1. Конституція України (із змінами і доп.). – К.: Атіка, 2006. – С.5.
2. Кулинич І., Кривець Н. Нариси з історії німецьких колоній в Україні. – К.: Інститут історії України НАН України, 1995. – 272 с.; Очерки истории немцев и менонитов Юга Украины (конец XVIII – первая половина XIX в.) / Под ред. Бобылевой С., Бочарова Н., Безносова О. и др. : Институт украинско-германских исторических исследований Днепропетровского государственного университета. – Днепропетровск: Арт-Пресс, 1999. – 231 с.; Калакура О., Рафальський О. Німецькі поселення в Україні: повернення до храму? // Діалог. – 2000. – №1. – С.101 – 105.
3. История российских немцев в документах (1763 – 1992 гг.) \ Составители Ауман В.А., Чеботарёва В.Г. – М.: РАУ – Корпорация, 1993. – С. 190 – 193.
4. Там само. – С. 200.
5. Бауер В., Илларионова Т. Российские немцы: право на надежду. – М.: Республика, 1995. – С. 67.
6. История российских немцев в документах (1763 – 1992 гг.). – С. 273 – 275.
7. Відомості Зїзду народних депутатів і Верховної Ради СРСР. – № 23. – М.: Видання Верховної Ради СРСР, 1989. – С. 449.
8. История российских немцев в документах (1763 – 1992 гг.). – С. 281 – 282.
9. Кригер В. Еще раз о консолидации сил // Нойес Лебен. – 1989. – № 43.
10. Бауер В., Илларионова Т. Вказ. праця. – С. 141 – 142.
11. Съезд перенесен? Съезд состоялся? // Нойес Лебен. – 1991. – № 11.
12. Нойес Лебен. – 1991. – № 11.
13. Бауер В., Илларионова Т. Вказ. праця. – С. 147 – 149.
14. Указ Президента СССР // Нойес Лебен. – 1991. – № 26.
15. Нойес Лебен. – 1991. – № 28.
16. Бауер В., Илларионова Т. Вказ. праця. – С. 445.